

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціології та соціальної роботи

**ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗСПм-24
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітня програма «Соціально-педагогічна
робота з дітьми та молоддю»
Бородай Карини Олександрівни

Науковий керівник:
доктор філософії з освітніх, педагогічних
наук, в.о. завідувача кафедри соціології та
соціальної роботи
Лисоконь І. О.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Бородай Карина Олександрівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ	7
1.1. Аналіз розробленості проблематики у наукових джерелах	7
1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти	13
1.3. Співвідношення громадянського та національно-патріотичного виховання	16
Висновки до першого розділу	21
РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	23
2.1. Освітнє середовище закладу вищої освіти як фактор формування громадянської позиції студентів	23
2.2. Організаційно-педагогічні умови виховання громадянської позиції у студентів педагогічних університетів	28
Висновки до другого розділу	31
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35
ДОДАТКИ	39

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що стрімкий розвиток України можна охарактеризувати не менш стрімкими змінами у системі цінностей та ідей виховання. Нині в умовах євроінтеграції трансформується система громадянської свідомості та культури, переглядаються основоположні концепти політик, визначаються стратегії забезпечення сталого розвитку України як правової, демократичної держави.

Під час повномасштабного вторгнення росії на території України громадянська позиція набула нового забарвлення та поняття, оскільки з перших днів військових подій саме громадянська позиція було рушієм національного супротиву та мобілізації у різних формах та видах. Саме війна та трагічні її наслідки пожвавили суспільні процеси формування національної, громадянської ідентичності та національно-патріотичного виховання задля боротьби з агресором та протидії дезінформації.

Українська державність нині гостро потребує соціально відповідальних громадян з високим рівнем обізнаності своїх прав, обов'язків та свобод, емпатії до проблем оточуючих, суспільства та держави загалом. Необхідною умовою розвитку держави в умовах невизначеності є формування нової генерації фахівців, які здатні не просто гідно працювати на благо суспільства реалізуючи професійні обов'язки, а стати прикладом для наслідування у бажанні розвивати свою державу та галузі її економіки, зокрема освіту.

Громадянська позиція є невід'ємним елементом у будь-якій сфері людської життєдіяльності. Її універсальність порушує одразу декілька цілком закономірних процесів – потребу в удосконаленні механізмів чинного українського законодавства, підготовка молоді до життя в нових умовах та з новими цінностями, а також оновлення змісту та форм виховання молоді в системі освіти. Варто зауважити, що нині саме система освіти, яка заснована на проєвропейських принципах є одним із основоположних елементів формування відповідального, відкритого та активного члена суспільства, який

не толерантний щодо академічного плагіату, не підтримує расизм та політичні ігри, засуджує прояви сексизму та ейджизм тощо.

На нашу думку в нових реаліях, в яких перебуває Україна та українська освіта, саме на галузеві педагогічні університети покладається велика надія не лише на оновлення змісту, форм, методів, інструментів, засобів виховання, а й на підготовку нової формації педагогічних працівників, які здатні вирішувати завдання пов'язані з пошуком себе як соціально відповідального члена громадянського суспільства. Тому, посилене сприяння формуванню активної громадянської позиції студентів педагогічних університетів в Україні є важливим, оскільки майбутні вчителі мають бути готовим сприймати нову політичну, соціально-громадську діяльність і сприяти побудові активної громадянської позиції вже своїх учнів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну працю виконано в рамках комплексної наукової теми, яка розробляється кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету «Соціально-педагогічні засади формування професійно орієнтованої особистості в умовах державної освітньої політики» (державний реєстраційний номер 0120U104338).

Мета дослідження полягає у теоретичному визначенні особливостей формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти вітчизняних педагогічних університетів в умовах правового режиму воєнного стану.

Окреслена актуальність та мета дослідження дозволяють сформулювати наступні **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати розробленість проблематики дослідження у наукових джерелах;
2. Визначити психолого-педагогічні аспекти формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти;
3. Порівняти громадянське та національно-патріотичне виховання;

4. Запропонувати організаційно-педагогічні умови виховання громадянської позиції у студентів педагогічних університетів.

Об'єкт дослідження. Громадянське виховання в контексті методики виховної роботи.

Предмет дослідження. Формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти галузових педагогічних закладів вищої освіти в Україні під час війни як елементу процесу виховання.

Для досягнення поставленої мети та завдань дослідження використано наступні **методи**:

- теоретичні – синтез, порівняння, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних;
- емпіричні – опосередковане спостереження, експертна оцінка;
- статистичні – із метою обробки достовірності даних отриманих під час виконання дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що автором уточнено психолого-педагогічні аспекти формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти та запропоновано організаційно-педагогічні умови виховання громадянської позиції у студентів педагогічних університетів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлено на I Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 95-річниці Криворізького державного педагогічного університету «Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально- педагогічний аспект».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (36 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи – 43 сторінки, із них 31 сторінок основного тексту. Робота містить 4 таблиці та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ

1.1. Аналіз розробленості проблематики у наукових джерелах

Нині на формування особистості сучасного вчителя, як універсального провайдера змін, який здатний швидко адаптуватись впливає ціла низка чинників. З одного боку, це – глобалізаційні виклики сучасності з якими стикається суспільство і яке проникає у різноманітні сфери людського життя, а з іншого – актуалізація питання розбудови громадянського суспільства в умовах євроінтеграції. На нашу думку беззаперечним фактом є необхідність створення нової моделі вищої освіти, яка б всебічно сприяла формуванню громадянина нової формації – демократичного проєвропейського суспільства. Погоджуємось з позицією, що «ця модель має базуватися на синтезі прогресивних досягнень в філософії, культурології, освіті і забезпечувати конструктивний діалог між ними. Її мета – збагатити та розвинути особистість на основі загальнолюдських і громадянських цінностей» [1, с. 21-25].

В ідеальному розумінні така система вищої освіти перш за все має бути зорієнтована на підготовку високоосвічених вчителів, які потім понесуть далі суспільну думку своїм учням. Тому, за таких умов та реалій формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти передбачає підготовку громадянина здатного відстоювати власну думку та керуючись загальнолюдськими принципами працювати на благо власної держави.

Слід зауважити, що розробленість проблематики у наукових джерелах представлена не лише широким спектром різновидів наукових праць (стаття, розділ монографії, дисертації, тези конференцій), а й різними галузями – педагогіка, політологія, психологія, соціальна робота, соціологія, філософія.

На нашу думку громадянська позиція є дуже широким поняттям, яке включає в себе ряд більш вузьких або вузько-предметних зв'язків, зокрема: громадянська культура, громадянська освіта, громадянськість, громадянське

виховання тощо. Так, І. Райнін пропонує під громадянською культурою розуміти здійснення фахівцем, зокрема педагогом, збереження загально світоглядних цінностей та побудову полікультурного середовища для гармонійного існування різних груп, культур, етносів [8, с. 34-38].

Водночас, на думку Л. Пічуркіної-Шумейко громадянська культура є регламентуючою функцією в суспільстві, яка здійснює оцінку, унормування, контроль та координацію процесів суспільної взаємодії задля підтримки гласності та свободи слова у соціумі [5].

Цікавим є погляд С. Грицяя, який пропонує розглядати громадянську культуру як вид духовності, що дозволяє відчуті індивіду свою приналежність до конкретної суспільної групи та успішно функціонувати в системі «людина-суспільство» [4, с. 15]. З точки зору психології В. Глазков пропонує наступне визначення поняття «громадянська культура— безперервний процес, психологічна сутність якого полягає у переході особистості з одного стану в інший, інтеграції зовнішнього досвіду у ставленні до неї у внутрішній психічний план, в її переконання, установки, поведінку» [3, с. 51].

А. Поливана під громадянською культурою пропонує розуміти попередню як обов'язковий та основоположний елемент громадянського суспільства, який відображає рівень задоволеності членів громадянського суспільства реалізацією власних прав та свобод [6]. Додатково зупинімось на ідеях А. Поливанової в дискурсі історико-педагогічних досліджень. Вивчаючи особливості формування громадянської культури в українській освіті у XX – XXI ст. вона виокремлює три етапи:

- «ідеологічний» (вплив комуністичної ідеології на формування громадської позиції молоді та оцінка власних прав, свобод крізь призму робітничого класу);

- «соціально-політичний» (вплив «перебудови» та використання нових методів, форм, засобів, прийомів громадянського виховання з частковою інтеграцією ідеологем радянського періоду);

– «патріотично-сучасний» (поява нових концептуально-технологічних особливостей громадянського виховання молоді враховуючи отримання незалежності України, євроінтеграційні процеси, глобалізацію) [6].

Візуалізуємо запропоновану А. Поливаною концепцію формування громадянської культури в українській освіті у XX – XXI ст. у Рис. 1.1.

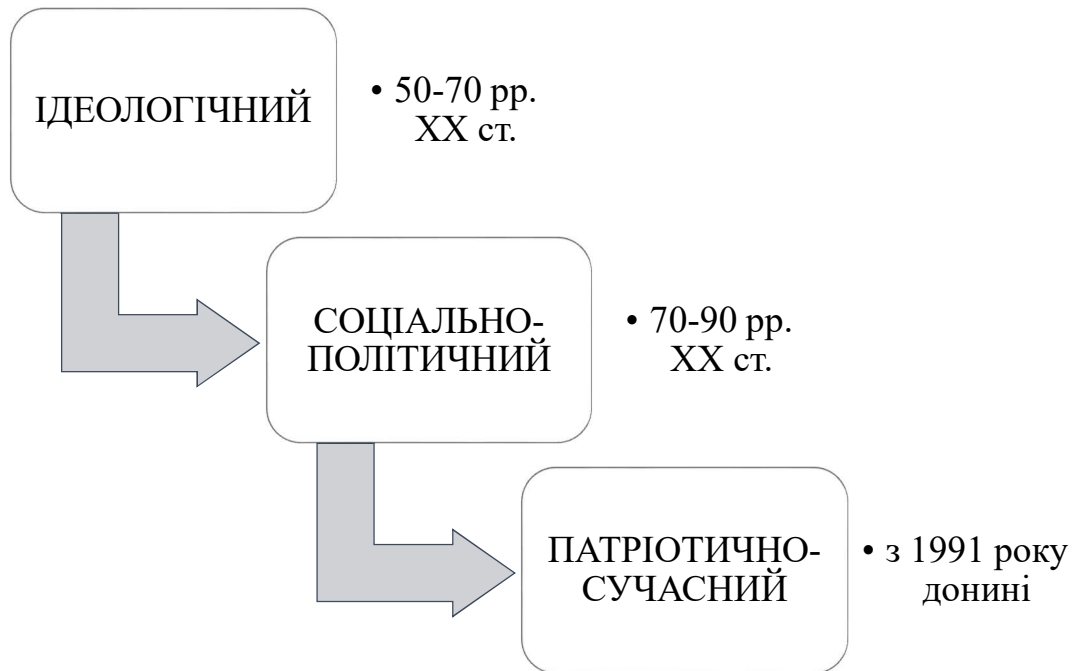

Рис. 1.1. Концепція А. Поливаної формування громадянської культури в українській освіті у XX – XXI ст.

Джерело: розроблено автором на основі [6].

Поглиблюючись в історико-педагогічні дослідження можемо зупинити свою увагу на діяльності громадівського руху на українських землях у 2 ½ XIX ст. Тоді, вища освіта в більшій мірі приваблювала представників дворянства, які збідніли або внаслідок несприятливих соціально-економічних чинників та були вимушені шукати засоби до існування. Перші групи збіднілих дворян з вищою освітою оформлювалися у окремі товариства, групи, організації і стали перед собою різні місії: допомога нужденним, навчання дітей, просвіта селянства тощо [22, с. 166]. Саме такі прояви діяльності, на нашу думку, були першими проявами громадянської позиції. У 2 ½ XIX ст. здебільшого

українську національну ідею та розвиток громадянського суспільства на українських землях просували представники інтелігенції – вчителі.

На нашу думку окреслені вище науковцями пропозиції щодо розуміння громадської культури як феномену узагальнено висвітлюють її демократичний характер та аксіологічну складову, щоб сприяти формуванню та розвитку громадянських якостей індивіда в суспільстві. З одного боку громадська культура дуже часто перебуває під впливом суспільно-політичних процесів, які відбуваються в державі, а з іншого – саме громадянська культура формує відчуття приналежності людини до громади та своєї країни.

Не важливим аспектом цього дослідження є актуалізація наукових пошуків щодо громадянськості. Наприклад, за Н. Волковою, громадянськість є одночасно психологічною, ціннісноорієнтованою та моральною характеристикою особистості, що проявляється як обов'язок громадянина перед державою [2].

На думку О. Цихмиструк визначає під громадянською компетентністю особисті майбутнього вчителя початкової школи як інтегральну можливість індивіда до реалізацію динамічної та комбінованої системи знань, умінь та навичок на практиці, яка виникає в результаті якісного впровадження громадянської освіти включаючи в себе різнобічні аспекти для гармонійного життя людини, суспільства та народу [12, с. 3].

Водночас, Ю. Підлісна розкриває під громадянською компетентністю підкатегорію соціальної компетентності, яка знаходить своє відображення в ефективній та успішній діяльності індивіда в суспільстві під зовнішнім впливом цінностей, норм і правил політичного контексту [17, с. 8-9].

В. Шахрай вважає, що громадянська компетентність – це «якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється в здатності та готовності індивіда до адекватної участі в суспільно-громадських процесах» [18, с. 127-128].

Надалі зупинімо свою увагу на вивченні у науковій площині ідей громадянської освіти та громадянського виховання. Погоджуємось, що під

громадянською освітою слід розуміти набір компетентностей, які сприяють формуванню та розвитку здібностей особистості зреалізовувати свої права та свободи, а також брати активну участь у соціально-громадському житті суспільства [7].

На сучасному етапі розвитку освіти не можна оминати увагою праці В. Андрущенка та В. Кременя. На думку В. Андрущенко саме освіта є визначальним соціальним інститутом держави задля розвитку громадського суспільства, а громадянське виховання на його думку результатом включення особистості до участі у громадському житті та формування в неї соціальної відповідальності [10].

Водночас, В. Кремень вважає, що формування особистості здатної до творчого мислення та участі у соціально-громадському житті є провідною ідеєю у вихованні громадянської культури, що має бути обґрунтовано концепцією освіти [11].

Не можна оминати увагою ідеї В. Сухомлинського, який стверджував, що головним завданням педагогіки є виховання, зокрема громадянське. Його провідним твердженням щодо громадянського виховання було його побудова на принципах людяності та поваги до людини, її прав [9].

В контексті цього дослідження невід'ємною є потреба у вивченні праць К. Ушинського, який розглядав питання морально-правової відповідальності педагогів [26]. Його ідея полягала у вивченні площин відповідальності педагога перед суспільством за процес виховання, оскільки на думку К. Ушинського саме педагог має допомогти людині усвідомити цінності суспільства та держави в якій вона живе. Так, він пропонує два аспекти – ретроспективний та перспективний. Ретроспективний аспект відображає дії та реакцію суспільства на поведінку конкретної людини для подальшого превентивного прикладу, а перспективний – формування громадянської позиції у цілеспрямованій та свідомій діяльності [26].

Зупинімо свою увагу на вітчизняній нормативно-правовій базі, яка визначає важливість провадження громадянського виховання незважаючи на

вік, соціальний статус та інші особливості людини. Так, відповідно до Закону України «Про освіту» основною метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [14]. Варто зауважити, що нині в умовах загрози існування української державності перевагою українського законодавства є врахування ідей національного та громадянського виховання.

З 2022 р. посилились не лише суспільно-політичні рухи на утвердження громадянської або національної ідентичності молоді, а й почали з'являтися реальні механізми у законодавчій базі. Важливим прикладом слугує в цьому контексті Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [15], де окреслено мету, завдання, принципи, основоположні напрями, особливості утвердження української національної та громадянської ідентичності крізь призму забезпечення національної безпеки України.

Паралельно із Законом [15] було прийнято програму утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року [16]. Згідно затвердженої концепції держава всебічно сприяє залученню молоді до процесів управління, поширенню української культури, створенню українського культурного та просвітницького наративів, формуванню громадянської ідентичності на основі національних цінностей тощо [16].

Не можна оминати увагою в контексті цього дослідження Концепцію Нової української школи [13]. З одного боку вона проголошує «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація

особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [13], а з іншого боку на нашу думку провідна ідея громадянської активності або формування громадянської культури у майбутнього вчителя має закладатися саме на етапі здобуття загальної середньої освіти. На нашу думку ми маємо прагнути на етапі загальної середньої освіти максимально сприяти формуванню громадянської позиції, щоб до закладів вищої освіти, зокрема педагогічних, вступала інтелектуальна еліта української нації, яка здатна прогресивно мислити та будувати громадянське суспільство.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти

Якщо визначати громадянську позицію як ставлення здобувача вищої освіти до суспільства та сприйняття ним його ціннісних орієнтацій та специфіки політичного, громадського життя, то життєва позиція формується під впливом зовнішніх умов, у яких перебуває здобувач. За таких умов варто розуміти, що формування громадянської позиції відбувається відповідно до реалій сучасного суспільства та специфіки системи освіти. У контексті цього дослідження – підготовка майбутніх вчителів до активного життя в країні з розвинутим громадянським суспільством.

В рамках реалізації програми «Молодь України – 2020» було проведено соціологічне опитування молоді [21]. За результатами якого:

- 31,3% представників молоді проявляють громадянську активність через функціонування (долучення) до молодіжного простору на локальному рівні (мікрорайон, школа, громада);

- 12,2% долучаються до організації суспільно корисних та масштабних культурно-розважальних заходів;
- 6,8% молоді є членами вітчизняних громадських об'єднань;
- 8% молоді готові проявляти ініціативу для підтримки громадських ініціатив задля розвитку громад в яких вони мешкають;
- 48% молоді на власну думку не можуть впливати на рішення та процеси, які нині відбуваються в Україні;
- 30,3% взагалі не долучаються до життя своїх громад;
- 78,7% молоді ніколи не брали участь у волонтерських заходах;
- 9,3% молоді є активними учасниками політичного життя;
- 22,4% спостерігають за головними подіями на політичній арені України;
- 32,1% ігнорують участь у політичному житті країни;
- 63,3% молоді віддають пріоритет сім'ї та батьківству;
- 39,3% прагнуть досягти успіху у кар'єрі перед побудовою сім'ї
- тощо [21].

Результати останнього великого соціологічного дослідження нажаль є невітнішими і здебільшого демонструють низький рівень залучення молоді до громадянського життя в державі. На підставі чого можемо стверджувати про залишковий принцип участі у політичному та громадянському житті. Насамперед, формування громадянської позиції у майбутніх вчителів, що здобувають вищу освіту, необхідно спрямувати на сприйняття самою особою нової суспільно-політичної реальності, «громадянської позиції та відбувається трансформація мотивації й ціннісних орієнтацій особистості» [19, с. 112].

Якщо, аналізувати здобувача вищої освіти як представника соціальної групи, то можемо стверджувати, що він не схожий на свого попередника – учня старшої профільної школи. Тобто, в основу формування громадянської позиції студента педагогічного університету покладено нове сприйняття ним:

- свої ролі як зрілого члена суспільства, який може брати участь у політичному житті, приймати рішення, брати участь у виборах (фактично можемо говорити про процес дорослішання);

- інформації про суспільство, як живий механізм багатовекторних зв'язків та тривалих криз (за таких умов ми говоримо про процес усвідомлення);

- зв'язку з державою як складним соціально-політичним утворенням, яке має певні функції, обов'язки та органи (процес набуття політичних прав).

Завдяки окресленим компонентам у студента відбувається процес переосмислення наявної картини світу, оскільки в процесі отримання нових знань, відбувається паралельно процес залучення до суспільно-виховної діяльності через участь у обранні органів студентського самоврядування, долучення до діяльності органів студентського самоврядування, представленні інтересів певної групи (академічної групи, студентів факультету) у роботі профспілкового комітету або вищого колегіального органу управління – зборів трудового колективу тощо.

Варто зауважити, що формування громадянської позиції у здобувача вищої освіти відбувається на різних етапах навчання – під час аудиторних занять, практичної підготовки та позааудиторної діяльності. Водночас, найбільше підґрунтя для формування громадянської позиції відбувається у юнацтві, що є «не фаза «підготовки до життя», а надзвичайно важливий етап життєвого шляху, який володіє самостійністю та абсолютною цінністю» [20, с. 10].

Вважаємо, що формування громадянської позиції особистості майбутнього вчителя має поєднувати інтереси всіх зацікавлених сторін у галузі вищої освіти. Доречною буде схема запропонована авторським колективом [23].

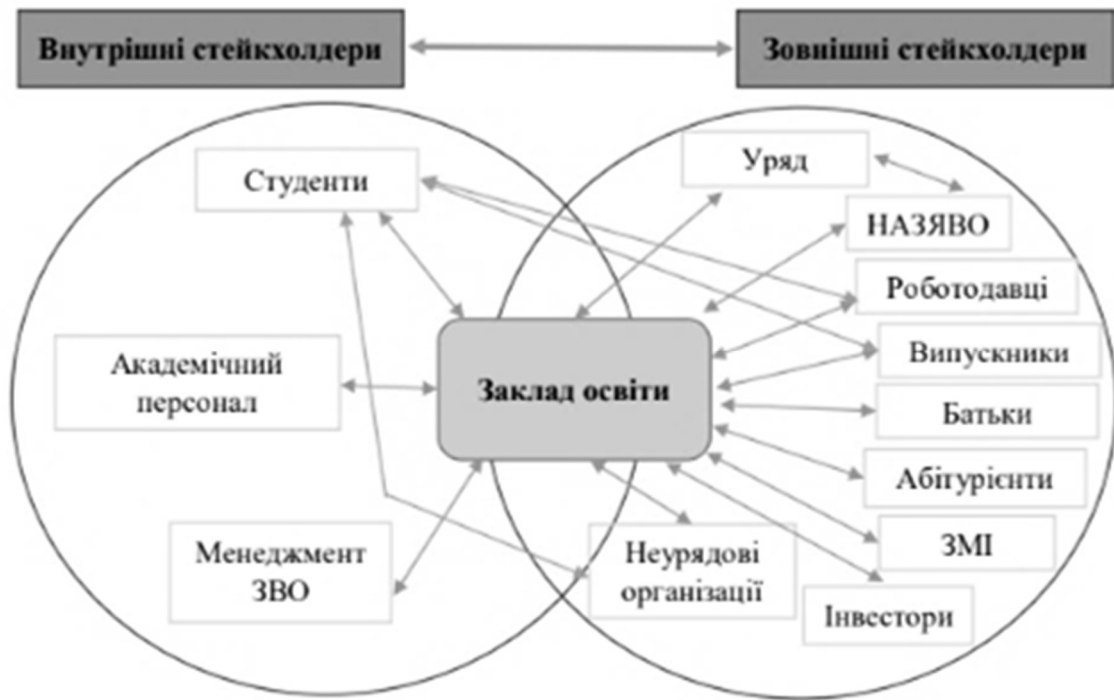

Рис. 1.2. Схема всіх зацікавлених сторін у галузі вищої освіти.

Джерело: [23].

Погоджуємось з думкою П. Вербицької, що в контексті формування проактивної громадянської позиції окреме місце варто віднести ролі органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та п'ятій колонії влади – засобам масової інформації. Адже саме ці інституції мають максимально сприяти та надавати вільний простір для громадянської активності молоді та сприяти її участі в громадських справах [24]. Водночас, дослідниця розробила та впровадила організаційно-педагогічну форму громадянського виховання старшокласників «Молодіжні ініціативи», що передбачала активне залучення учнівської молоді до суспільно-політичних процесів на рівні громади задля підготовки до майбутнього усвідомленого життя [24, с. 176-288].

Для визначення психолого-педагогічних аспектів формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти зупинімось детальніше на віковій характеристиці цієї групи. Здійснімо визначення психолого-педагогічних аспектів за допомогою порівняльної характеристики учнівської (на прикладі здобувачів освіти профільної школи закладу загальної середньої

освіти) та студентської молоді (на прикладі здобувача вищої освіти галузевого, педагогічного, закладу вищої освіти).

О. Гершуненко, Шпак О. та Примаченко Н. вважають, що учень профільної школи «більш рухливий, інтелектуально розвинений, здатний задавати більш високий темп діяльності; його відрізняє велика інформованість, що визначається швидкою адаптацією в світі нових інформаційних технологій, прагнення встановлювати нові комунікативні зв'язки; він більш розкутий, тяжіє до ліберально-споживчої системи ціннісних орієнтирів, основу якої складає установка на отримання дивіденду від усього, що його оточує» [25]. На нашу думку надана характеристика розкриває вікові особливості учнів старшої школи у повній мірі, охоплюючи різні сфери інтересів, набутий досвід та специфіку характеру.

Вважаємо, що в цей період проявляються базові потреби до визначення нових способів підтримки дорослішання через навчання та виховання, оскільки з одного боку процес розвитку перестає бути таким інтенсивним, а з іншого – інтеграція нових способів підтримки дорослішання можлива через побудову нових комунікаційних зв'язків. Так, наприклад, побудова стійких комунікаційних зв'язків між учнями профільної школи та депутатами локального рівня, зокрема через представників освітянської сфери.

Якщо порівнювати зі студентською молоддю, то варто зауважити, що вікові особливості цієї групи охоплюють більш широкий спектр розвитку індивіда – фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти. Тому, пропонуємо візуалізувати вікові особливості студентської молоді у Рис. 1.3.

Запропоновані аспекти дозволяють сформулювати тезу, що студентська молоді перебуває на перехідному етапі від підлітка до дорослої людини. Цей процес супроводжується низкою об'єктивних характеристик таких як: набуття повної правоздатності та деліктоздатності; професійна орієнтація; соціальна відповідальність; отримання нових соціальних ролей (студент, батько/матір, громадянин тощо).

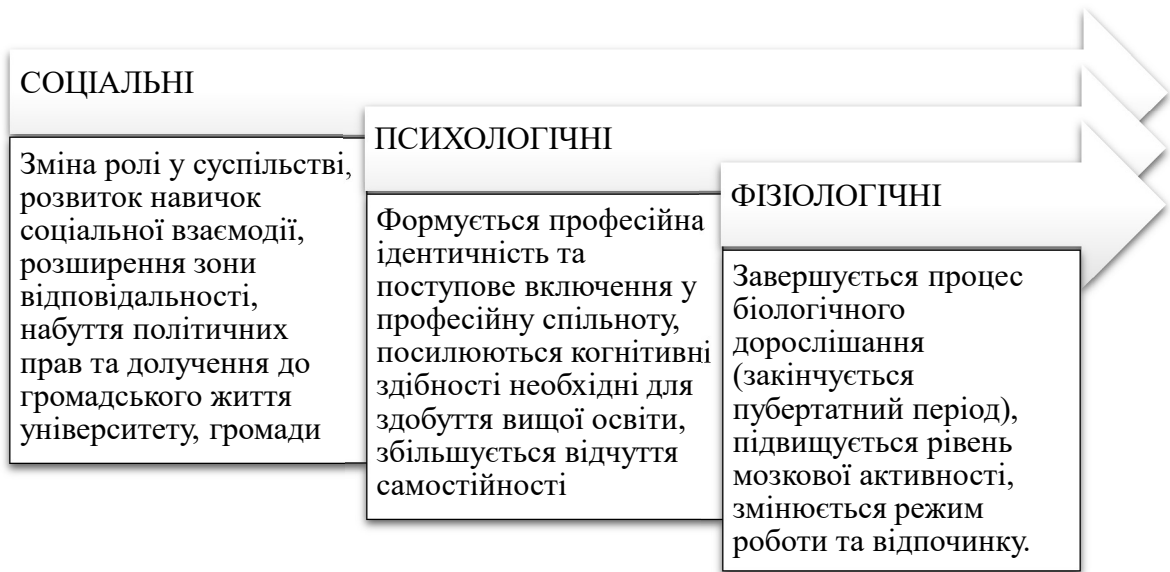

Рис. 1.3. Візуалізація вікових особливостей студентської молоді.

Джерело: складено автором.

Основні психолого-педагогічні аспекти формування громадянської позиції здобувачів вищої освіти, на нашу думку, передбачають комплекс педагогічних умов та психологічних факторів, які сприяють формуванню громадянської позиції, зокрема: здобуття нових знань враховуючи індивідуальні, вікові та фізіологічні особливості; набуття нових прав та обов'язків; отримання нового соціального досвіду; розвиток аналітичного та критичного мислення; усвідомлення власної ролі в суспільстві (як професійної, так і соціальної); переосмислення ідей гуманізму, толерантності, справедливості, патріотизму.

1.3. Співвідношення громадянського та національно-патріотичного виховання

Як зазначалось вище, сьогодні для України є важливим формування проактивного громадянина, який має високий рівень політичної та соціальної свідомості й здатен приймати соціально відповідальні рішення на основі ціннісних орієнтацій. Водночас, дедалі частіше у науковому дискурсі виникаю

протиріччя у розумінні громадянського та національно-патріотичного виховання. Варто зауважити, що ряд дослідників [27; 28; 29; 30; 31; 32] вважають, що громадянське та національно-патріотичне виховання напряду залежать від формування відповідних однойменних компетентностей, оскільки вони є набором знань, умінь і навичок необхідних для реалізації певної функції людини в суспільстві. Незважаючи на певну схожість, цих понять вони мають суттєві відмінності, які важливо розуміти для ефективного розвитку системи виховання. Тому, надалі зупинімось на аналізі понять громадянська та національно-патріотична компетентність.

Наведемо приклади визначення поняття громадянська компетентність у Табл. 1.1

Таблиця 1.1

Визначення поняття громадянська компетентність

Автор	Визначення поняття
Підлісна Ю. [27, с. 8-9]	підкатегорія соціального виховання, яка проявляється в ефективній та успішній діяльності індивіда під впливом цінностей, норм і правил, які відображаються у сфері політики.
Шахрай В. [28, с. 127-128]	«якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється в здатності та готовності індивіда до адекватної участі в суспільно-громадських процесах».
Смагіна Т. [29, с. 231]	здатність людини брати відповідальність за свої вчинки, спільно приймати рішення й їх виконувати, бути гуманним та враховувати полікультурні особливості інших людей, а також гармонійно поєднувати індивідуальні інтереси з інтересами суспільства та держави.

Джерело: складено автором на основі [27, с. 8-9; 28, с. 127-128; 29, с. 231].

Надалі зупинімось на актуалізації поняття національно-патріотична компетентність у сучасному науковому просторі у Табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Актуалізація поняття національно-патріотична компетентність у сучасному науковому просторі

Автор	Визначення поняття
Порохнавець О. [30, с. 398]	«для формування національно-патріотичної компетентності необхідно формувати національну свідомість і відповідальність за свої дії і вчинки перед державою; виховувати любов до рідної землі, її історії».
Рашевська А. [31]	сукупність знань, умінь та навичок, що формують всебічний розвиток дитини, яка через культурно-розважальну та мистецьку діяльність може враховувати історичні, соціокультурні та етнічні особливості з метою популяризації українського історико-культурного надбання.
Міністерство освіти і науки України [32]	«комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави».

Джерело: [30, с. 398; 31; 32]

На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що «формування обох компетентностей має велике значення для розвитку демократичного, стійкого до викликів суспільства, особливо для українського. Громадянська компетентність сприяє розвитку критичного мислення, відповідального ставлення до суспільних процесів, участі у виборах, громадських ініціативах, волонтерстві. Громадянська компетентність в цьому сенсі дуже сильно співвідноситься з формуванням у молодого покоління soft-skills. Водночас, національно-патріотична компетентність стимулює почуття єдності, солідарності, здатність до самопожертви заради спільного блага» [33, с. 26-28].

Співставлення громадянського та національно-патріотичного виховання, крізь призму аналізу однойменних компетентностей, дозволяє стверджувати, що громадянське виховання є більш широким і універсальним

поняттям, оскільки характеризується можливістю і рівнем сформованості готовності особистості до активної участі у суспільно-громадському житті. Водночас, національно-патріотичне виховання передбачає формування глибокого зв'язку та ідентифікації людини з нацією, готовність захищати інтереси держави, дотримуючись при цьому моральних та етичних норм.

Однак незважаючи на точки дотику у формуванні відповідального громадянина, громадянське та національно-патріотичне виховання мають різні акценти. Громадянське виховання більше орієнтоване на взаємовідносини особи і держави як інституції, забезпечення прав і свобод, дотримання законів, а національно-патріотичне – робить акцент на цінностях, пов'язаних із національною ідентичністю, любов'ю до рідної землі, збереженням історико-культурної спадщини.

Українська система освіти відіграє ключову роль у сприянні вихованню обох почуттів. У навчальних, освітніх програмах передбачено інтеграцію громадянської освіти та патріотичного виховання. Розмежування та гармонійне поєднання громадянського та національно-патріотичного виховання є важливим завданням сучасної освіти та виховання. Обидва види виховання взаємодоповнюють одне одного, створюючи базис для формування свідомого, відповідального, патріотичного громадянина України.

Висновки до першого розділу

Отже, після опрацювання наукових джерел та літератури задля вивчення вітчизняного досвіду виховання, формування громадянської позиції можна стверджувати, що основним завданням такого виховання є підготовка особистості до свідомого життя. Здебільшого демократичні цінності, норми моралі та права покладено в основу громадянського виховання, щоб максимального забезпечити підготовку молоді, зокрема студентської, до подальшої проактивної участі у побудові громадянського суспільства.

Базовою основою для формування громадянської позиції студентів закладів вищої освіти, на нашу думку, є психолого-педагогічні аспекти, що забезпечують здобуття нових знань враховуючи індивідуальні, вікові й фізіологічні особливості; набуття нових прав та обов'язків в суспільстві та державі; отримання нового соціального досвіду; розвиток аналітичного та критичного мислення; усвідомлення власної професійної й соціальної ролі в суспільстві; нове сприйняття загальнолюдських цінностей та ідей. Ці аспекти виступають невід'ємним елементом звернення до національного історичного досвіду українського суспільства, впровадження принципів громадянської освіти до соціокультурного життя, що сприяє професійному зростанню, формуванню соціальної свідомості та умінь їх подальшої ретрансляції молодому поколінню.

Процес формування громадянської позиції майбутніх педагогів зі студентських часів в умовах реформування освіти має бути міжгалузевим та багатограним із використанням передового науково-практичного досвіду з психології, політології, соціології та педагогіки. Основним напрямом виховання громадянської позиції є підготовка до майбутньої професійної педагогічної діяльності задля здійснення комплексного виховного процесу учнівської молоді. Вважаємо, що правильно закладені ідеї громадянського суспільства у старшій профільній школі стають гарним підґрунтям для педагогічних університетів щодо посилення громадянської позиції та пошуку нових методів, методик її популяризації серед учнівської молоді в процесі професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Освітнє середовище університету як фактор формування громадянської позиції студентів

Як раніше зазначалося в умовах трансформації суспільно-політичного ладу за рахунок євроінтеграції та видозмін у системі освіти актуалізується потреба в підготовці педагогічних кадрів, які не лише можуть професійно виконувати свої обов'язки, а й бути активними представниками громадянського суспільства, прихильниками демократичних цінностей, провайдерами формування в учнівської молоді соціальної відповідальності. Тому, особливого значення набуває формування громадянської позиції майбутнього вчителя, що має здійснюватися комплексно в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Вважаємо, що формування громадянської позиції студента і майбутнього вчителя у комплексному розумінні має охоплювати як освітній процес (освітня програма, зміст навчального процесу, робочі програми навчальних дисциплін), так і систему організації виховання (проведення різноманітних культурно-масових, виховних заходів, підтримка волонтерських студентських ініціатив тощо).

Розгляньмо зміст освітніх програм та освітніх компонентів з підготовки педагогічних працівників на прикладів Криворізького державного педагогічного університету. Зміст освітніх програм у педагогічних університетах, на нашу думку, має бути покликаний не лише забезпечити здобувачів освіти знаннями з фахових освітніх компонентів, а й сформувати у них відповідні світоглядні орієнтири.

Станом на 19.08.2025 року у Криворізькому державному педагогічному університету здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти за: понад 50 освітньо-професійними програмами (у різних редакціях для різних спеціальностей); 27 спеціальностями (здебільшого галузі 01 Освіта/Педагога,

а також 05 Соціальні та поведінкові науки, 23 Соціальна робота тощо); 3 рівнями вищої освіти (бакалаврський, магістерський та освітньо-науковий). Візуалізуємо наведену вище інформацію про підготовку здобувачів вищої освіти в КДПУ у Табл. 2.1

Таблиця 2.1

Підготовка здобувачів вищої освіти у Криворізькому державному педагогічному університеті

Спеціальність	Спеціалізація	Денна	Заочна
Бакалавр			
012 Дошкільна освіта		72	43
013 Початкова освіта		126	51
014 Середня освіта	Англійська мова і література	24	14
	Мистецтво. Музичне мистецтво	3	0
	Музичне мистецтво	16	8
	Мистецтво. Образотворче мистецтво	17	0
	Образотворче мистецтво	28	8
	Фізична культура	85	36
	Технології	10	1
	Трудове навчання та технології	16	15
	Інформатика	50	0
	Фізика та астрономія	18	0
	Фізика	11	0
	Хімія	7	0
	Біологія та здоров'я людини	47	16
	Математика	32	0
	Історія та громадянська освіта	13	1
	Історія	37	7
	Німецька мова та зарубіжна література	25	0
	Німецька мова і література	12	0
	Англійська мова та зарубіжна література	46	13
	Українська мова і література	118	11
	Географія	22	8
015 Професійна освіта	Транспорт	32	11
016 Спеціальна освіта	Логопедія	51	11
022 Дизайн	Графічний дизайн	57	0
	Дизайн одягу (взуття)	6	0
	Дизайн середовища	20	0

Продовження Таблиці 2.1

024 Хореографія		34	0
035 Філологія	германські мови та літератури (переклад включно), перша - англійська	82	0
053 Психологія		77	83
054 Соціологія		14	0
101 Екологія		6	0
231 Соціальна робота		17	22
242 Туризм		15	0
242 Туризм і рекреація		12	0
Магістр			
011 Освітні, педагогічні науки		9	7
012 Дошкільна освіта		6	4
013 Початкова освіта		12	15
014 Середня освіта	Технології	5	2
	Мистецтво. Музичне мистецтво	6	3
	Мистецтво. Образотворче мистецтво	11	1
	Трудове навчання та технології	2	0
	Інформатика	18	0
	Фізика та астрономія	13	0
	Хімія	6	0
	Українська мова і література	14	12
	Англійська мова та зарубіжна література	8	11
	Німецька мова та зарубіжна література	5	0
	Історія та громадянська освіта	15	4
	Математика	21	0
	Біологія та здоров'я людини	10	0
	Географія	5	7
016 Спеціальна освіта	Логопедія	9	12
035 Філологія	германські мови та літератури (переклад включно), перша - англійська	10	0
053 Психологія		8	98
242 Туризм і рекреація		12	0
Доктор філософії			
011 Освітні, педагогічні науки		11	3
012 Дошкільна освіта		1	0

Продовження Таблиці 2.1

014 Середня освіта		5	4
015 Професійна освіта		15	3
035 Філологія		5	0
053 Психологія		4	3
054 Соціологія		7	1
104 Фізика та астрономія		7	1

Джерело: складено автором на основі [34].

Варто зауважити, що Криворізький державний педагогічний університет є «єдиний заклад вищої педагогічної освіти Дніпропетровщини, який забезпечує підготовку конкурентоспроможних фахівців за широким спектром спеціальностей, що користуються постійним попитом у регіоні й Україні відповідно до вимог ринку праці інформаційного суспільства» [35]. В цьому університеті превалюють дисципліни гуманітарного, соціального та поведінкового характеру, що створюють потужне підґрунтя для формування, усвідомлення сутності громадянської активності, відповідальності, поваги до прав людини, популяризації демократії та її основоположних принципів. В усіх програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти можна знайти дисципліну «Актуальні проблеми української історії та культури», яка забезпечується кафедрою історії.

Силабусом освітнього компоненту «Актуальні проблеми української історії та культури» визначено, що метою вивчення дисципліни є «формування системи знань про сутність соціально-політичних, економічних і культурних процесів, що відбувалися в минулому і відбуваються в сучасній Україні, їх об'єктивну зумовленість, взаємозв'язки і взаємозалежності» [36, с. 1]. На нашу думку мета дисципліни сприяє формуванню громадянської активності здобувачів вищої освіти через визначення ролі надбань української культури в контексті загальноісторичного та культурного процесів, сформування навичок визначення причинно-наслідкових зв'язків історичних та суспільно-

політичних процесів і явищ, а також усвідомлення гуманістичних ідей, моральних принципів у процесі здійснення професійної діяльності.

В окремих освітньо-професійних програмах університету наявні освітні компоненти «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі» (спеціальності 013 Початкова освіта) та «Організаційно-правові засади гуманітарної політики України» (спеціальності 231 Соціальна робота). Так, наприклад, дисципліна «Організаційно-правові засади гуманітарної політики України» покликана сформувати у студентів теоретичні знання щодо правового забезпечення державної гуманітарної політики України, а також сприяти вихованню активної громадянської позиції, відповідальності за збереження цінностей і підвищенню правової обізнаності молоді. Фактично вивчення цієї дисципліни спрямоване на усвідомлення ролі громадянина й майбутнього фахівця педагогічної галузі.

Загалом освітні компоненти, які пов'язані з освітою, педагогікою, психологією та соціологією розкривають значення освітньо-виховного процесу у закладі вищої освіти через підготовку майбутніх вчителів (педагогів, керівників гуртків) до подальшого формування у дітей почуття патріотизму, толерантності та відповідальності.

Водночас, не менш важливим засобом формування громадянської позиції майбутнього вчителя під час його навчання у вищій школі є організація виховання. Вважаємо, що до провідних форм організації виховання задля формування активної громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої освіти можна віднести долучення до благодійних акцій, зустрічі з учасниками бойових дій, організації соціально корисних проєктів, участь у волонтерських ініціативах, круглі столи з представниками органів місцевого самоврядування, органів державної влади або правоохоронних органів тощо.

Важливо акцентувати увагу, що саме заклади вищої освіти гуманітарного та педагогічного спрямування є авангардом соціокультурного життя міста, де вони розташовані. Саме під час участі в соціокультурному житті громади майбутній вчитель отримує можливість на практиці зрозуміти

як функціонують інструменти громадянської участі, зокрема навчитись взаємодіяти з представниками різних професійних груп, підвищити рівень власних знань соціально-політичного характеру, проявити відповідальність під час виконання громадського доручення, бути солідарність під час професійної діяльності тощо. Зауважимо, що заходи з організації виховання мають сприяти формуванню емоційної складової громадянської компетентності та розвитку «soft-skills» (укр. – гнучких навичок).

Загалом формування громадянської компетентності майбутніх вчителів у закладі вищої освіти є багатограним процесом, який потребує цілеспрямованого впливу та інтеграції освітніх, виховних, розвивальних, соціалізуючих інструментів. Окремі навчальні дисципліни забезпечують світоглядне підґрунтя у теоретичній площині, а заходи з організації виховання передбачають формування практичних навичок відповідальності, лідерства. Вважаємо, що поєднання освітньої та виховної місії університетів дає змогу сформувати нове покоління вчителів, які є не лише професіоналами, а й громадянами, провайдерами змін.

2.2. Організаційно-педагогічні умови виховання громадянської позиції у студентів педагогічних університетів

На нашу думку організаційно-педагогічні умови виховання громадянської позиції у студентів педагогічних університетів мають бути представлені трьома елементами – основними педагогічними підходами, особливістю професійної підготовки та використанням педагогічних методів, прийомів, засобів, інструментів формування громадянської позиції.

Перш за все окреслимо педагогічні підходи як сукупність методів, прийомів та форм, які використовуються науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти задля організації освітнього та виховного процесу з метою формування громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої освіти:

- індивідуалізація (врахування унікальності кожного здобувача вищої освіти, його переконань та поглядів, стану здоров'я тощо);
- менторство (працівники університету виступають наставниками для здобувачів вищої освіти та на особистому прикладі показують можливі моделі розвитку громадянської активності);
- рефлексія (розвиток здатності здобувачів вищої освіти до самоаналізу, критичного мислення, оцінки власної громадянської активності, зокрема реалізації політичних, культурних, соціальних прав);
- соціокультурна діяльність (інтеграція надбань вітчизняної культури, мистецтва, історичної спадщини у процес навчання, виховання та розвитку задля підвищення загально рівня обізнаності та посилення ідей національної ідентичності);
- участь у громадському житті (залучення студентів до участі у соціально-громадському житті факультету, університету, громади, участь у студентському самоврядуванні та профспілковому русі);
- формування громадянської компетентні (система заходів та впливів спрямована на розвиток громадськості та національної ідентичності, а також забезпечення використання гнучких навичок у суспільно-політичній діяльності);
- ціннісні орієнтації (виховання у студентів почуттів гідності, свободи, толерантності, соціальної справедливості, зокрема здатність оцінювати суспільно-політичні події і явища крізь призму загальнолюдських прийнятих цінностей).

Окресливши педагогічні підходи задля формування громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої освіти можемо визначити особливості реалізації, цих підходів на практиці:

- задіяність (залучення здобувачів освіти до волонтерських ініціатив, благодійних акцій, соціальних і громадських проєктів, самоврядних організацій);

- гуманізм (сприяння формуванню толерантності, поваги, полікультурного відношення та побудови міжетнічного діалогу задля миру);
- інтеграція ідей громадянськості в освітній процес (включення вивчення прав і свобод людини, демократії, громадянської активності, соціальної відповідальності у зміст навчання із використанням інтерактивних методів та ігор);
- національно-патріотичне виховання (поєднання громадянських та національно-патріотичних цінностей враховуючи актуальні виклики, які нині стоять перед Україною);
- орієнтація на реальне життя (оволодіння знаннями та формування необхідних умінь та навичок, які знадобляться людині в реальному житті задля відстоювання власних прав, свобод);
- професійно-педагогічне середовище (створення умов задля формуванню громадянської позиції здобувачів освіти);
- триєдина мета освітнього процесу (громадянське виховання має бути спрямована на особистісний розвиток здобувача вищої освіти та його професійну підготовку майбутнього педагога як носія ідей громадянськості й демократії в закладах освіти).

На підставі вище викладеного пропонуємо сформулювати річний план роботи з формування громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої, на прикладі Криворізького державного педагогічного університету, у вигляді таблиці (Табл. 2.2)

Таблиця 2.2

**Річний план роботи з формування громадянської позиції студентів
педагогічних закладів вищої (на прикладі КДПУ)**

№ з/ч	Назва	Термін	Відповідальний
1.	Урочиста посвята першокурсників у студенти з акцентом на цінності університету та громадянської відповідальності	Вересень	Студентський клуб

Продовження Таблиця 2.2

2.	Екскурсія задля знайомства з історією університету	Вересень	Музей історії закладу
3.	Тренінг «Студентське самоврядування як школа політики та демократії для студентів»	Вересень	Студентський клуб, кафедра соціології та соціальної роботи
4.	Зустріч із представниками органів місцевого самоврядування	Жовтень	Пресцентр
5.	Кураторська година до Дня городского козацтва	Жовтень	Деканати, куратори академічних груп
6.	Дебати «Молодь і демократія: виклики та перспективи»	Листопад	Студентський клуб
7.	Зустріч активних членів студентського самоврядування з представниками ректорату	Листопад	Студентський клуб
8.	Акція до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом	Грудень	Студентський клуб
9.	Просвітницька лекція «Знай свої права» до Дня прав людини	Грудень	Кафедра історії, кафедра соціології та соціальної роботи
10.	Лекція до Дня соборності України	Січень	Кафедра історії
11.	Тренінг «Права людини та демократія»	Лютий	Кафедра соціології та соціальної роботи
12.	Захід «Проектна майстерня: розробка волонтерських ініціатив»	Березень	Студентський клуб
13.	Участь у міських заходах до Дня Європи в Україні	Травень	Студентський клуб
14.	Акція до Всесвітнього дня донорів крові	Червень	Студентський клуб

Джерело: складено автором.

Висновок до другого розділу

На підставі вище викладеного у розділі можемо зробити висновок, що формування громадянської позиції студентів педагогічних університетів має багатокомпонентний, кроссекторальний характер і передбачає синергію освітнього та виховного процесів. В педагогічних закладах вищої освіти за рахунок поєднання різногалузевих дисциплін відбувається багатогранний

процес залучення студентів до активної участі у волонтерських ініціативах, студентському самоврядуванні, благодійних акціях та заходах національно-патріотичного, соціально-громадського характеру. Саме такі заходи, як додаткові елементи підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності сприяють усвідомленню ними своєї ролі як активних учасників громадянського життя і надалі трансляторів ідей миру, демократії та громадянськості учням.

Було визначено, що особливе значення в процесі формування громадянської позиції студентів педагогічних закладів вищої освіти відводить саме педагогічним підходам, зокрема індивідуалізація, менторство, рефлексія, національно-патріотичне виховання та залучення до соціокультурної діяльності. Окреслені підходи, на нашу думку, дозволяють опанувати студентам як теоретичний матеріал, так і здобути практичні навички для відповідальної участі в житті громадянського суспільства. Тому, саме педагогічні заклади вищої освіти стають осередком в якому майбутній вчитель не лише отримує ґрунтовні фахові знання, а й має можливість ствердитись як свідомий, активний та відповідальний громадянин своєї держави.

ВИСНОВКИ

Під час дослідження було отримано наступні результати, які оформлюємо у висновки:

1. Проблематика формування громадянської позиції та громадянського виховання представлено у науковій царині широким колом наукових праць. Окреслені праці розглядаються у різних наукових галузях: педагогіка, політологія, психологія, соціальна робота, соціологія та філософія. З проаналізованих наукових праць можемо зробити висновок, що сучасні вітчизняні науковці розглядають громадянську позицію як широке багатогранне явище, що включає в себе громадянську культуру, громадянське виховання, громадянську компетентність та громадянськість. Зауважимо, що акцент у формуванні громадянської позиції перш за все робиться на демократії, загальнолюдських цінностях, нормах права і моралі, оскільки самі ці поняття є визначальними у підготовці молоді до свідомого життя у висококультурному суспільстві.

2. Якщо розглядати студентську молодь як психолого-педагогічну, демографічну та соціально-педагогічну групи, то можемо констатувати, що ця група людей перебувають на перехідному етапі від підлітків до дорослої людини і характерно супроводжується набуттям нових соціальних ролей, прав та відповідно обов'язків. Визначено, що психолого-педагогічні аспекти включаються в себе розвиток критичного мислення, здобуття нового соціального досвіду, усвідомлення своєї ролі в професійному житті та громадському житті. Акцентуємо увагу, що психолого-педагогічні аспекти включають в себе й формування почуттів толерантності, гуманізму та патріотизму.

3. Громадянська та національно-патріотична компетентність мають точки дотику, але різні акценти: громадянське компетентність здебільшого зорієнтована на усвідомлення прав, обов'язків, побудову стійких взаємозв'язків з суспільством та державою, а національно-патріотична –

передбачає формування шанобливого ставлення до надбань вітчизняної історії та культури, виховання ідеалів та любові до Батьківщини. Варто зауважити, що ці компетентності доповнюють одна одну формуючи цілісну систему цінностей для виховання відповідального громадянина здатного діяти соціально відповідально, відомо й бути патріотом своєї держави.

4. Визначено, що ефективне формування громадянської позиції у педагогічних університетах передбачає використання трьох елементів – педагогічних підходів (індивідуалізація, менторство, рефлексія тощо); особливостей професійної підготовки; застосування сучасних методів і засобів виховання. Запропонована система автором сприяє розвитку у здобувачів вищої освіти відповідальності, здатності до критичного аналізу та самокритики, а також готовності навчати наступні покоління молодих українців бути свідомими, відповідальними громадянами. Окреслений інструментарій, який можуть використовувати педагогічні галузеві заклади вищої освіти задля формування громадянської позиції у здобувачів вищої освіти дозволяє опанувати їм як теоретичний матеріал, так і здобути практичні навички для відповідальної участі в житті громадянського суспільства

Поставлені завдання дослідження виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Виховання громадянської свідомості особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. збірник. Київ, 1997. 104 с.
2. Волкова Н. Педагогіка: посібник. Вид. 2-е, переробл. Київ : Академвидав. 2007. 616 с.
3. Глазков В. Громадянська культура як пріоритет позааудиторної діяльності ВНЗ. Педагогічна освіта : Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. 2014. № 22. С. 50–54.
4. Грицай С. Взаємозв'язок політичної і громадянської культури особистості: Зб. наук. праць ХНПУ. Харків, 2008. 86 с.
5. Пічуркіна-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства. Рідна школа. 2001. № 4. С. 6–10.
6. Поливана А. Формування громадянської культури майбутніх учителів (60- ті роки ХХ–початок ХХІ століття): дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. Вінниця, 2020. 241с.
7. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження від 3 жовт. 2018 р. № 710-р. Київ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
8. Райнін І. Проблеми побудови громадянського суспільства в Україні. Європейські перспективи. 2016. № 1. С. 34–38.
9. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. Киев : Радянська школа, 1973. 288 с.
10. Андрущенко В., Кивлюк О., Скубашевська О. Інформаційний вимір сучасної освіти. Київ : «МП Леся», 2017. 596 с.
11. Кремень В., Ільїн. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підруч. Київ : Книга, 2005. 525 с.
12. Цихмейструк О. Формування громадянської компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки.– Дис.

... доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / педагогіка, 011– Освітні, педагогічні науки. Київ, 2023. 386 с.

13. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / ред. М. Грищенко. Київ : МОН України, 2016. 34 с. URL: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola?&tag=nova-ukrainska-shkola>

14. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

15. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

16. Концепція утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року.

17. Підлісна Ю. Громадянська компетентність у суспільстві: політологічні аспекти формування та розвитку: автореф. ... канд. політ. наук. 2006. С. 8-9.

18. Шахрай В. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. Український соціум. 2008. №2(25). С. 123-134.

19. Завалевський Ю. Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 К., 2003. 199 с.

20. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів. 2005. С. 8-20.

21. Публічна дискусії-презентації «Громадянське суспільство та громадяни: старі проблеми, нові виклики і перспективи» 8 жовтня 2019 р. URL: https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2

22. Lysokon I. Social and Pedagogical Activity of the Gromadiivtsi Community Members in Ukraine (the 2nd Half of the XIX Century). Scientific

Journal of Polonia University. 2022. № 52(3). Pp. 165-171. DOI: <https://doi.org/10.23856/5221>

23. Bobrytska V., Krasylnykova H., Ladohubet N., Vorona L. & Lysokon I. Involvement of stakeholders in the transformation of educational services via taking advantage of extra-curriculum educational activities in the settings of education reform. *International Journal of Educational Methodology*. 2023. № 9(1). Pp. 107-122. DOI: <https://doi.org/10.12973/ijem.9.1.107>

24. Вербицька П. Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.07; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 489 с.

25. Гершуненко О., О. Шпак, Н. Примаченко Вікові особливості формування громадянської активності старшокласників. *Молодь і ринок*. № 3-4. 2022. С. 20-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2022_3-4_6

26. Історико-педагогічний альманах. Вип. 3. Реалізація педагогічних ідей К.Д. Ушинського в освіті сьогодення : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. Антонової, В. Павленко. Житомир : ФО Левковець, 2015. 226 с.

27. Підлісна Ю. Громадянська компетентність у суспільстві: політологічні аспекти формування та розвитку: автореф. ... канд. політ. наук. 2006. С. 8-9.

28. Шахрай В. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. №2(25). С. 123-134.

29. Смагіна Т. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 25. 2005. С. 229-231.

30. Порохнавець О. Наукова інтерпретація сутності поняття «національно-патріотична компетентність» в психолого-педагогічній літературі. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. № 1 (67). 2015. С. 395-399.

31. Рашевська А. Аналіз сучасних підходів до визначення дефініції «національно-патріотична компетентність майбутнього дизайнера. Педагогічні науки: теорія та практика. Запоріжжя: ЗНУ, 2022. № 2 (42). С. 91-97.

32. Національно-патріотичне виховання. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahistprav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>

33. Бородай К. Громадянська та національно-патріотична компетентність: термінологічний аналіз. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально- педагогічний аспект : матер. І Всеукр. наук.-прак. конф. з нагоди 95-річниці Криворізького державного педагогічного університету (02 травня 2025 року, м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: КДПУ, 2025. 167 с.

34. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Єдина державна електронна база з питань освіти. Київ, 2025. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/university/3781/>

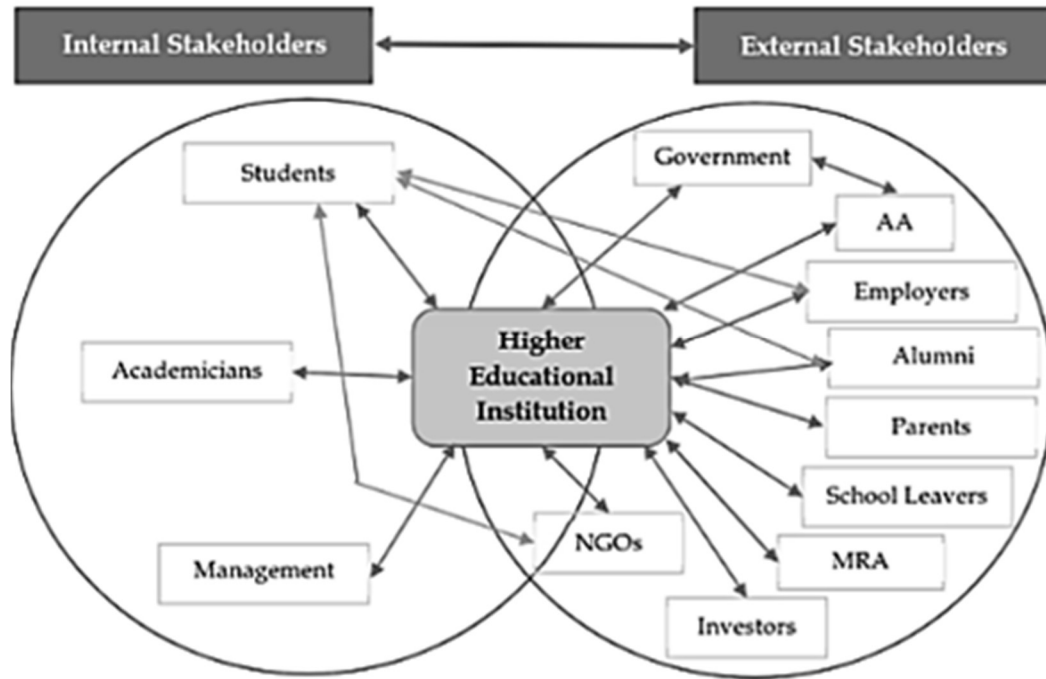
35. Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2025. URL: <https://kdpu.edu.ua/pro-nas/pro-universytet.html>

36. Романець Н., Коротаєв О. Силабус навчальної дисципліни «Актуальні проблеми української історії та культури». Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2025. 4 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Схема взаємодії зацікавлених сторін у галузі вищої освіти мовою оригіналу

Джерело: [23].

Апробація результатів дослідження автором

Бібліографічний опис: Бородай К. Громадянська та національно-патріотична компетентність: термінологічний аналіз. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект : матер. І Всеукр. наук.-прак. конф. з нагоди 95-річниці Криворізького державного педагогічного університету (02 травня 2025 року, м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: КДПУ, 2025. 167 с., С. 26-28.

Карина Бородай,
студентка кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи Криворізького
державного педагогічного університету

ГРОМАДЯНСЬКА ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У сучасному українському суспільстві актуальним є формування свідомого, активного громадянина, здатного приймати відповідальні рішення на основі демократичних цінностей. У зв'язку з цим дедалі більше уваги приділяється формуванню громадянської та національно-патріотичної компетентностей у процесі соціального виховання. Незважаючи на певну схожість, ці поняття мають суттєві відмінності, які важливо розуміти для ефективного розвитку кожної з компетентностей.

Так, Ю. Підлісна пропонує під громадянською компетентністю розуміти підкатегорію соціальної компетентності, яка проявляється в ефективній та успішній діяльності особистості під впливом цінностей, норм і правил, які відображаються у політичній сфері [1, с. 8-9].

Водночас, В. Шахрай вважає, що громадянська компетентність – це «якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється в здатності та готовності індивіда до адекватної участі в суспільно-громадських процесах» [2, с. 127-128].

На думку Смагіної Т. громадянська компетентність реалізується через здатність особистості брати відповідальність за свою діяльність, спільно приймати рішення й їх виконувати, бути толерантним та враховувати етнічні особливості інших людей, а також гармонійно поєднувати особисті інтереси з інтересами соціуму [3, с. 231].

Не можна оминати увагою позицію О. Пометун, яка вважає, що одним із головних завдань сучасного процесу виховання має бути формування «людини-громадянина», який на перше місце ставить громадянське суспільства, демократію та задоволення інтересів суспільних та особистих [4, с. 18].

Зіставлення засвідчує, що громадянська компетентність є універсальною характеристикою особистості щодо її можливості та рівня сформованості готовності до активної участі у суспільному або суспільно-політичному житті. На нашу думку громадянська компетентність охоплює здатність особи активно брати участь у житті суспільства, дотримуючись правових норм і демократичних принципів. Вона включає такі складові, як знання про права і обов'язки громадян, розуміння політичних процесів, уміння працювати в колективі, повага до інших поглядів і толерантність. Громадянська компетентність формується через участь у громадському житті та обговорення суспільних питань.

Окремої уваги потребує вивчення поняття «національно-патріотична компетентність». На думку Порохнавець О. «для формування національно-патріотичної компетентності необхідно формувати національну свідомість і відповідальність за свої дії і вчинки перед державою; виховувати любов до рідної землі, її історії» [5, с. 398].

Наприклад, А. Рашевська визначає під національно-патріотичною компетентністю сукупність знань, умінь та навичок, що формують всебічний розвиток дитини, яка через культурно-мистецьку діяльність може враховувати історичні, культурні та етнічні особливості з метою популяризації українського мистецтва [6].

Також знаходимо позицію Міністерства освіти і науки України, яке визначає «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» [7].

Надалі зупинімо свою увагу на Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді за авторства І. Бега та К. Чорної, які у цій праці визначають теоретичні засади патріотичного виховання, а також науково-методичні, організаційні, кадрові, інформаційні умови розвитку цього почуття у дітей [8, с. 31].

Загалом національно-патріотична компетентність передбачає глибоку ідентифікацію особистості з нацією, любов до Батьківщини, готовність захищати її інтереси, дотримуючись при цьому моральних та етичних норм. Вважаємо, що вона охоплює історичну пам'ять, знання національної культури, традицій, мови, символіки, гордість за досягнення українського народу та активну участь у збереженні національної ідентичності. Ця компетентність

формується через національно орієнтовану освіту, культурні заходи, участь у патріотичних ініціативах.

Варто зауважити, що незважаючи на спільну мету формування відповідального громадянина, громадянська та національно-патріотична компетентності мають різні акценти. Громадянська компетентність більше орієнтована на взаємовідносини особи і держави як інституції, забезпечення прав і свобод, дотримання законів, а національно-патріотична компетентність фокусується на цінностях, пов'язаних із національною ідентичністю, любов'ю до рідної землі, збереженням культурної спадщини. Іншим аспектом є джерела їх формування. Адже громадянська компетентність значною мірою базується на освіті зорієнтованій на соціальні та правові інститути, а національно-патріотична – на вихованні, зокрема культурно-історичних знаннях і традиціях, які передаються від батьків до дітей.

Формування обох компетентностей має велике значення для розвитку демократичного, стійкого до викликів суспільства, особливо для українського. Громадянська компетентність сприяє розвитку критичного мислення, відповідального ставлення до суспільних процесів, участі у виборах, громадських ініціативах, волонтерстві. Громадянська компетентність в цьому сенсі дуже сильно співвідноситься з формуванням у молодого покоління soft-skills. Водночас, національно-патріотична компетентність стимулює почуття єдності, солідарності, здатність до самопожертви заради спільного блага.

Вітчизняна система освіти відіграє ключову роль у формуванні обох компетентностей. У навчальних програмах передбачено інтеграцію громадянської освіти та патріотичного виховання. Предмети історія, правознавство, українська мова та література, географія, основи психології сприяють засвоєнню відповідних знань. Крім того, виховні заходи, проєктна діяльність, участь у гуртках і громадських організаціях дозволяють учням практикувати набуті компетентності в реальному житті.

У результаті наукової розвідки ми дійшли наступних висновків, що розмежування та гармонійне поєднання громадянської та національно-патріотичної компетентностей є важливим завданням сучасної освіти та виховання. Обидві компетентності взаємодоповнюють одна одну, створюючи підґрунтя для формування свідомого, відповідального, патріотичного громадянина України. Сприяння розвитку цих якостей має бути пріоритетом не лише освітніх установ, а й усього суспільства в цілому. Важливо, що обидві компетентності тісно переплітаються у позиції – активний громадянин водночас має бути патріотом, а патріотизм без активної громадянської позиції може втратити свою дієвість.

Література

1. Підлісна Ю. Громадянська компетентність у суспільстві: політологічні аспекти формування та розвитку: автореф. ... канд. політ. наук. 2006. С. 8-9.

2. Шахрай В. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. Український соціум. 2008. №2(25). С. 123-134.
3. Смагіна Т. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. № 25. 2005. С. 229-231.
4. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів . 2005. № 23. С. 18.
5. Порохнавець О. Наукова інтерпретація сутності поняття «національно-патріотична компетентність» в психолого-педагогічній літературі. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». № 1 (67). 2015. С. 395-399.
6. Рашевська А. Аналіз сучасних підходів до визначення дефініції «національно-патріотична компетентність майбутнього дизайнера. Педагогічні науки: теорія та практика. Запоріжжя: ЗНУ, 2022. № 2 (42). С. 91-97.
7. Національно-патріотичне виховання. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahistprav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>
8. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. 2007. С. 31.